

Соціальний склад жертводавців Софії Київської (за ризничними описами 1740 та 1750 рр.)

Досліджується соціальний склад жертводавців Софії Київської другої половини XVII – XVIII ст. Проаналізовано два ризничні описи 1740 та 1750 рр., що представляють основну частину ризниці Софійського собору, яка обслуговувала потреби трьох київських владик, а саме: Рафаїла (Заборовського), Тимофія (Щербацького) та Арсенія (Могиланського). Встановлено, що соціальний склад вкладників Софії Київської, включає світську та церковну еліту, має вкраплення середніх прошарків соціуму, найбільш різнопланово репрезентує чорне духовенство. Святість Софії Київської локалізується ширше, ніж Київ чи Київська митрополія. Гендерний зріз вкладників характеризується значним представництвом, а то й переважанням вкладниць жінок. До концептуалізації поміченого планується повернутися в компаративному дослідженні ризничних описів київських монастирів та монастирів Гетьманщини.

Ключові слова: церковні вклади, жертводавство, XVIII ст., Київська митрополія, релігійна культура

Софія Київська – важливий сакральний центр, місце концентрації святинь та реліквій: завжди приваблювала потенційних жертводавців, зусиллями котрих постійно поповнювалася ризниця монастиря. Наразі наповнення ризниці Софії Київської відоме за окремими збереженими, особливо цінними, богослужбовими предметами. Узагальненого уявлення “хто?”, “що?”, “коли?” жертвував до Софії Київської немає. Вбачаємо за можливе провести таке дослідження на підставі збережених ризничних описів, які попри широке використання для вивчення та атрибуції окремих музейних предметів, досі не аналізувалися фронтально та комплексно. Ризничні описи не завжди, але часто, поряд з переліком і детальною характеристикою богослужбового начиння, містять імена й короткі дані про жертводавців. Спробуємо, за описами ризниці дослідити соціальний склад її вкладників, а отже визначити “кого?” саме “притягував” сакрум Св. Софії. В подальшому порівняльний аналіз з іншими київськими монастирями дозволить встановити пріоритетні сакральні місця на мапі ранньомодерного Києва.

Перший збережений ризничний опис Софії Київської датується 1740 р. Книгу завели 21 вересня 1740 р. згідно з указу архієпископа Рафаїла (Заборовського) при передачі ризниці від колишнього ризничого ієромонаха Іллі (Рєви) до нового ризничого ієродиякона Інокентія (Носова) [1, арк. 1 зв.]. Завершує рукопис запис про прийняття до ризниці речей з келії померлого архієрея Рафаїла (Заборовського) 19 червня 1748 р. [1, арк. 87 зв.]. Нову прошнуровану книгу з описом ризниці Софії Київської розпочато 27 вересня 1750 р. ризничим ієродияконом Тихоном для звірки вмісту ризниці вже на вимогу митрополита Тимофія (Щербацького). Основна інформація була перенесена з опису 1740 р., “сколко в сей зашнурной

книге по давной и новой в переписе разных вещей в ризнице...” [2, арк. 1а] та доповнена новими даними, зокрема про речі, що надійшли в 50–70-х рр. XVIII ст., а також про передачу богослужбового начиння, його дрібний ремонт тощо. Останній запис в книзі датується 8 червня 1770 р., стосується сакоса, покладеного в поховання митрополита Арсенія (Могілянського) [2, арк. 64 зв.]. На підставі опису 1750 р. було проведено ще дві звірки ризниці, результати яких внесені в книгу: першу – в середині травня 1754 р. при передачі від ризничого ієромонаха Тихона до ризничого ієродиякона Никона (за участі ігумена Кирилівського монастиря Феофана (Жолтовського) [3, с. 252] та ієромонаха Йосифа) [2, арк. 163]; другу – 6 листопада 1759 р. при передачі ризниці ієродиякону Симону (підписана архімандритом Петропавлівського монастиря Інокентієм (Левандовським) [3, с. 253] та кафедральним проповідником ієромонахом Павлом (Волчанським)) [2, арк. 164]. Наступний збережений опис ризниці 1787 р., укладений при зміні ризничого ієродиякона Гервасія та передачі його обов’язків скарбнику ієромонаху Варлааму [4, арк. 1]. Проте він не містить інформації про вкладників, а отже неінформативний для розгляду питання соціального складу жертводавців. Надалі в Софійському соборі неодноразово проводилися переписи ризниці, частина з яких збережена, проте долучати їх до дослідження недоречно. Справа в тому, що у XVIII ст. в Софії Київській знаходилися резиденція київських архієреїв, структури управління митрополією та Софійський монастир, що мав статус кафедрального [5, с. 38–56]. Після секуляризаційної реформи 1786 р. кафедральний монастир був ліквідований, а резиденція митрополита переїхала до Києво-Печерської лаври. Достеменно не відомо, яка частина ризниці залишилася в Софії Київській, а яка була перевезена до лаври; змінилися умови функціонування Софійського собору, що мало б позначитися на соціальному складі вкладників. З кінця XVIII ст. розпочинається інший період в “житті” ризниці Софії Київської.

В заголовках збережених прощурованих книг досить чітко вказується назва ризниці, описаної в них: 1740 р. – “катедри Святософейской” [1, арк. 1 зв.]; 1750 р. – “кафедральной” або “архієрейской” [2, арк. 1а, 1 зв.]; 1787 р. – “митрополитанской” [4, арк. 1], – тобто такої, що обслуговувала потреби київських митрополитів. Вже опис 1789 р. представляє не ризницю владики, а ризницю “кафедральной Кієвософійской соборной церкви” [6, арк. 1]. Статус ризниці як кафедральної/архієрейської/митрополічної пояснює чому в ризничних описах Софії Київської виділені рубрики з богослужбовим облаченням характерним виключно для єпископів, як-то омофори чи сакоси [1, арк. 22–23 зв., 31–40 зв.; 2, арк. 40–48 зв., 57–67 зв.]. Привертає увагу наявність двох мідних котлів з кришками для приготування мира та посуду для його зберігання [1, арк. 79 зв.; 4, арк. 110 зв.]. В переліку книг є такі, що використовуються в богослужінні лише архієреями: Службник архієрейський, два Чинovníки архієрейські, Зошити з чинами освячення храмів, мира та антими́нсів [1, арк. 62 зв.–63 зв.; 2, арк. 113 зв.–114 зв.]. Окремі богослужбові речі в описі 1740 р. відмічені, як власні, архієпископа Рафаїла (Заборовського), наприклад, червоний окса-

митовий сакос, дві мантиї, Тріюдь цвітна, Тріюдь пісна, 12 Міней місячних [1, арк. 40, 63, 78 зв.]; чи даровані йому: як-то, білі атласні омофор та сакос від князя Костянтина Кантакузіна [1, арк. 23 зв., 40 зв.]. Водночас, в різних описах 1740, 1750 рр. відсутня важлива рубрика з описом риз, необхідних для ієрейського богослужіння. Отже, в Софійському соборі окремо функціонувала кафедральна/архієрейська/митрополича ризниця, а окремо ризниця монастиря. Ризничні описи 1740 та 1750 рр. представляють основну частину ризниці Софійського собору, яка обслуговувала потреби трьох київських владик, а саме: Рафаїла (Заборовського), Тимофія (Щербацького) та Арсенія (Могилянського). Основний масив інформації книг стосується вкладів зроблених у XVIII ст., проте фіксуються записи і про вкладників другої половини XVII ст.

Для укладання описів ризниці використовувалася типова матриця, повторювана з книги в книгу. Описи укладалися за рубриками, сформованими за видом богослужбових предметів, наприклад: митри, потири, книги та ін. Всередині рубрик речі записувалися в порядку зменшення їхньої цінності, наприклад, спочатку вказувалися всі золоті потири, далі срібні з позолотою і т. д. В частині записів, що відповідали часу ведення книги, діяв і хронологічний принцип, коли місце в рубриці, залежало від часу надходження предмету. В ризничному описі 1740 р. зроблено без малого 400 записів, а в книзі 1750 р. – трохи більше 600 записів про різні богослужбові предмети, ще раз наголосимо – це не вся ризниця собору, а лише її архієрейська частина. Кожен богослужбовий предмет записаний окремо і супроводжувався короткою характеристикою. Проте інколи запис під одним номером, може включати інформацію про два і більше предмети. В описі 1740 р. нараховується трохи більше 100 богослужбових речей, щодо яких внесена інформація про вкладників. В описі 1750 р. це число значно більше, становить 276 записів, серед яких перенесені з попереднього реєстру, а також нові, що відповідали часу ведення книги. Не можемо бути впевнені, що відзначено всіх вкладників, швидше навпаки. Питання, за яким принципом робилась вибірка, залишається відкритим. Навпроти окремих вкладів зустрічається узагальнена характеристика “царський” чи “гетьманський” без конкретної інформації про вкладника і ми не можемо достеменно сказати, що послужило підставою для вживання такої узагальноної формули. Очевидно, записи про вкладників в різних описах не були обов’язковими, а це породжувало варіативність внесення інформації та вільне поводження з нею. Про окремі богослужбові предмети подана досить розлога інформація з означенням обставин надходження. До певної міри, таке джерело як ризничні описи, в частині про вкладників, відображає не лише об’єктивну реальність, але і її візію в монастирях, на що маємо зважати.

Записи про вкладників ризняться наповненістю, могли включати: ім’я, прізвище, титул, посаду, соціальний стан та ін. – в різних поєднаннях і без особливих, вловлюваних, закономірностей. Вказану інформацію необхідно доопрацьовувати із залученням інших джерел. Не всіх зафіксованих вкладників можна точно ідентифікувати, особливо, що стосується ченців, записи про яких обмежуються

вказівкою сану та імені. Втім, значна частина вкладників – це відомі для свого часу особи.

В ризничих описах на перше місце в усіх рубриках, за наявності, винесені записи про вклади від російських царів, які водночас найкоштовніші чи одні з найкоштовніших в ризницях. Власне, така першість, відповідала тогочасним уявленням про ієрархічну структуру суспільства та слідуванню їм в Церкві, яка й сама була строго ієрархічною. В Софії Київській маємо вклади від імператриць: Анни Іванівни (1730–1740), Єлизавети Петрівни (1741–1762) та царівни Катерини Олексіївни (1658–1718), сестри імператора Петра I [1, арк. 19–19 зв., 27 зв., 31–32 зв., 43, 47–47 зв., 53–53 зв., 58 зв., 64, 75, 85, 86]. В ризничному описі 1750 р. дари від імператриці Єлизавети Петрівни супроводжуються описом обставин вкладу. Так, під час візиту до Києва у 1744 р. імператриця дарувала хрест Арсенію (Могилянському), який на той час був архієпископом Переяславським, а вже він, як митрополит Київський, вклав хрест до Св. Софії [2, арк. 37 зв.–38]. 6 березня 1748 р. Єлизавета Петрівна відзначила митрополічу хіротонію Тимофія (Щербацького), “изволила жаловать” комплект облачення з золотої парчі (омофор, палицю, епитрахиль, поручі, підризник), які владика привіз до Софії Київської [2, арк. 46, 54, 76 зв., 84 зв., 89 зв.]. Власне тут йдеться не стільки про вклад, як про дар, отриманий при вступі в управління митрополією, що суголосно традиції обдарування гетьманів та козацької старшини [7, с. 234–235]. Цікаво, що в описі 1750 р. на прикладі імператорських вкладів і не лише, натрапляємо на раніше не вживану формулу – дано митрополиту, а в ризницю прийнято, як вклад від митрополита. Таких дарів в другій половині XVIII ст. досить багато, можемо класифікувати їх як персональні, коли вкладники, здійснюючи вклад орієнтувалися на конкретного молитвеника, а вже потім на святе місце. Також вказані царські вклади дозволяють стверджувати, що кожен дар не був випадковим у часі його здійснення, а мав певні символічні відсилки до тих чи інших подій чи дат, в тому числі важливих і для вкладника. Так, імператриця Єлизавета Петрівна дарувала до Софії Київської дві медалі, виготовлені на честь її коронації [1, арк. 85–86; 2, арк. 36 зв.]. Якщо не брати до розгляду вклади, промарковані узагальненою характеристикою “царські”, то можемо спостерігати гендерні особливості: серед вкладників Софійського собору лише царствені жінки російської монархії.

За видовим складом царські вклади різноманітні: до Софії Київської дарували омофори, сакоси, епитрахилі, поручі, палиці, панагії, потири, тощо. В загальній сукупності вкладів царські виділяються матеріалом виготовлення, багатством оздоблення та вартістю. Частіше, це навіть не окремі вклади, а вклади-комплекти, розписані в описах по різних рубриках. Вище вже згадувався дар Єлизавети Петрівни митрополиту Тимофію (Щербацькому), на честь його хіротонії. Досить поширеною виглядає практика, коли жертвувалась не готова річ, а, наприклад, дорога матерія на її виготовлення. Царівна Катерина Олексіївна в Софійську кафедру подала матерію, з якої був виготовлений комплект богослужбового облачення: зелені сріблоглавні омофор, сакос, епитрахиль та поручі [1, арк. 32–32 зв.,

43, 47]. Вклад імператриці Анни Іванівни до Софійського собору – це комплект богослужбового облачення “зделанній с матерії жалованной”, до якого входили златоглавні на жовтому оксамиті омофор, палиця, сакос, епитрахиль, поручі, стихар та орар [1, арк. 19 зв., 27 зв., 31–31 зв., 43, 47–47 зв., 53–53 зв., 58 зв., 75]. В софійській ризниці значиться портрет цієї вкладниці виконаний на чорному фініфті висотою 2 вершки (8,8 см) [1, арк. 86; 2, арк. 160 зв.]. Зважаючи на його розміри і відсутність додаткової інформації, важко зрозуміти, при яких обставинах він потрапив до ризниці собору, де міг знаходитися і чи можна його пов’язувати з пошануванням вкладниці.

Кількісно в ризничних описах переважають вкладники, представники чорного духовенства, від архієреїв до звичайних ченців. Якщо бути ще більш точними, то описи найчастіше фіксують інформацію про жертводавців-ченців. В книзі 1750 р. їх частка зростає: з 276 записів лише 54 (19,5 %) стосуються вкладів світських осіб, всі інші 222 (80,5 %) – чорного духовенства. Св. Софію удостоїв своєю увагою Стефан Яворський (1658–1722), місцеблюститель патріаршого престолу, митрополит Рязанський і Муромський [1, арк. 33, 43 зв., 47 зв.; 2, арк. 58 зв., 74 зв., 81 зв.]. Серед вкладників Софії Київської, безумовно, є митрополити Київські, цей список розпочинає Сильвестр Косов (1647–1657), його герб є на Євангелії [1, арк. 61–61 зв.; 2, арк. 112–112 зв.], продовжують Йоасаф (Кроковський) (1708–1718), Рафаїл (Заборовський) (1731–1747), Тимофій (Щербацький) (1748–1757) та Арсеній (Могилянський) (1757–1770) [1, арк. 2, 36 зв.–37, 40, 53 зв.–54, 66, 67 зв., 74; 2, арк. 16, 48, 53 зв., 56, 61, 66–66 зв., 72, 75 зв., 77 зв.–78, 112 зв., 118, 120 зв., 135 зв.–136, 138, 139 зв., 142, 147, 152 зв.–153, 162 зв.]. Виглядає так, що Рафаїл (Заборовський) з особливим пієтетом ставився до Софії Київської, в реєстрі 1740 р. значиться 18 позицій від нього, включаючи речі передані після смерті владики: митри, сакоси, мантиї, хустки, блюда, наливки* та ін. В описі 1750 р. переважна більшість речей, вкладених чорним духовенством – це вклади від митрополитів Тимофія (Щербацького) та Арсенія (Могилянського). Значна їх частина була дарована світськими особами владикам, а вже потім останніми вкладена до архієрейської ризниці. Також були речі зроблені за сприяння київських владик, наприклад митра “сребропозлащенная” “вновь зделанная тщаніємъ преосвященнейшаго Г-на нашего кир Рафаила Заборовского” [1, арк. 2] та ін. Серед вкладників представлені архієреї інших епархій, чи то уродженці українських земель, чи то вихованці, ба, навіть, колишні викладачі Києво-Могилянської академії: єпископ Казанський Лука (Конашевич) (1738–1755); єпископ Великоустюжський Варлаам (Скамницький) (1748–1761), у 1751 р. просився на спокій в київський Видубицький монастир (саме цим роком датується його вклад) [8, с. 600–601]; архієпископ Архангелогородський і Холмогорський Варсонофій (Ареф’євич) (1740–1759), все майно якого було роздане на поминання його душі [9, с. 675–676]; єпископ Крутицький Іларіон (Григорович) (1748–1759); митрополит Ростовський Арсеній (Мацієвич) (1742–1763); єпископ Білгородський і Обоянський Йоасаф

* Наливка – назва ємності для рідини.

(Міткевич) (1758–1768) [10, с. 198–200; 2, арк. 117–117 зв., 123, 138, 145, 147]. Очевидно, ці архіереї тяжіли до Києва, до Св. Софії, зважаючи на походження, навчання, служіння. Про певні “міжнародні зв’язки” Київської митрополії може свідчити дар від молдавського митрополита Гавриїла (Каллімакі) (1760–1786) [11, с. 220–221]. 29 вересня 1761 р. він надіслав у кафедральну ризницю хустку на патерицю [2, арк. 135 зв.]. В продовження теми можемо згадати дарунок зворотного порядку, зроблена з монастирської казни у 1750 р. мантія, була подарована Тимофієм (Щербацьким) 20 серпня 1755 р. архієпископу Могилівському Георгію (Кониському) [12, с. 662–665; 2, арк. 151 зв.].

В описі 1750 р. відмічені вклади настоятелів монастирів, наприклад, Софійського кафедрального, Михайлівського Златоверхого, Видубицького, а також – архідияконів, ігуменів, ієромонахів, ієродияконів [2, арк. 30 зв.–31, 56, 71–72, 96, 123 зв., 124 зв., 128, 130, 134, 136, 140, 147, 168]. Ідентифікувати ченців досить важко, особливо якщо вказані лише імена. В книзі 1740 р. конкретизовано лише два вклади, дерев’яні хрести в срібній з позолотою оправі, від ченця Києво-Печерської лаври законника Філарета [1, арк. 69] та другий подібний хрест від мгарського ігумена Феодана Трофимовича [1, арк. 70]. Останній мав попередній зв’язок з Софійським монастирем – у 1731–1733 рр., будучи кафедральним архідияконом, засідав в Київській духовній консисторії [13, с. 210]. Про два вклади значиться, що вони з Батуринського Крупицького монастиря [1, арк. 28, 72 зв.]. Ці речі потрапили в Св. Софію після зруйнування Батурина та втрати Крупицьким монастирем статусу архімандрічного [14, арк. 1]. В описах є богослужбові предмети зроблені монастирським коштом, з скарбниці кафедрального монастиря, які, очевидно, варто сприймати як колективний дар, а також за кошт архієрейської скарбниці. Окремі вклади були надані від реєнта та повітчиків духовної консисторії; служителя митрополичої резиденції Єфрема; кафедрального скарбника Онуфрія, – тобто від осіб, для яких Софія Київська була місцем служби чи послуху адміністративного характеру [2, арк. 90 зв., 115, 140].

З середини XVIII ст. серед жертводавців Св. Софії з’являються представниці жіночого чернецтва: ігумені Києво-Флорівського монастиря Олена де Жанті (1741–1753) [15, с. 74–75, 115], яка вклала більше 10 богослужбових предметів до Софії Київської, та Феодора Смержевська (1760–1771); інокія цього ж монастиря Нектарія (Долгорукова); ігумена Київського Богословського монастиря Ксанфія (Протанська) (1758–1759) [16, с. 84]; ігумена Новомлинського монастиря Іраклія [2, арк. 46 зв., 54, 61 зв., 66 зв.–67, 72 зв., 77, 84, 90 зв., 127 зв., 133, 136 зв., 137 зв., 140 зв.].

Один вклад потрапив до архієрейської ризниці від священника Йоана Галяховського – 15 липня 1752 р. в Глухові, в дар його преосвященству, була піднесена палиця [2, арк. 55]. Це єдиний зафіксований вклад від представника білого духовенства.

В прошнурованій книзі 1740 р. чотири вклади означені як “грецькі”, обережно припускаємо, що така характеристика вжита через надходження від грецьких чен-

ців, котрі приїздили в Київську митрополію збирати милостиню та зверталися в кафедру за дозволами на таку діяльність [17, с. 121–130]. Грецькі вклади – омофори златоглавний та сріблоголавний, палиця, патериця – призначалися для архієрея і ми схильні вважати, були розраховані на його милість і позитивну відповідь в питаннях збору пожертв на території Київської митрополії [1, арк. 21, 22 зв., 29, 77]. Хоча їхнє походження може бути й іншим. В описі 1750 р. додаються два досить помітні вклади, даровані від ніжинських греків, у травні 1748 р. при переїзді Тимофія (Щербацького) з Санкт-Петербурга до Києва після хіротонії. Грецька громада вітала нового владику златоглавом, з якого були виготовлені сакос та епитрахиль [2, арк. 64 зв., 76]. Пізніше, саме цей сакос буде покладений на покійного Арсенія (Могілянського) [2, арк. 64 зв.].

В ризничних описах Софії Київської позначені вклади лише від двох гетьманів: Івана Скоропадського (1708–1722) та Данила Апостола (1727–1734), а також окремі від їхніх дружин [1, арк. 21 зв., 33 зв., 35 зв., 36 зв., 38, 45, 48; 2, арк. 6–7, 42 зв., 59, 60–60 зв., 61 зв., 75 зв.–76, 82]. Про два вклади зазначається, що вони “гетьманські”, але не конкретизовано кому саме належали. Опис 1750 р. додає два вклади, поручі з червоного оксамиту і підризник з червоного атласу, від графині Наталії Розумовської, матері останнього гетьмана Кирила Розумовського (1750–1764) [2, арк. 84, 89–89 зв.]. Даровані 15–16 серпня 1748 р., безпосередньо Тимофію (Щербацькому), очевидно, вони слугували “привітанням” владики на Київській кафедрі. Гетьманські вклади були дорогими і багатими за своїм оздобленням. Зважаючи на кафедральний статус ризниці, переважно представлені сріблоголавними чи златоглавними сакосами [1, арк. 33, 48]. Дружини гетьманів також жертвували сакоси, епитрахилі, омофори. Анастасія Скоропадська вклала до Софійського собору білий сріблоголавний омофор та два вишневі сакоси – златоглавний і атласовий [1, арк. 21 зв.–22, 36 зв., 38]. Білі сріблоголавні сакос і епитрахиль надійшли від дружини Данила Апостола [1, арк. 35 зв., 45].

Також вкладниками Софії Київської були представники козацької старшини. Ризничий опис 1740 р. фіксує Василя Дуніна-Борковського (генеральний обозний, чернігівський полковник, а у 1687 р. наказний гетьман Лівобережної України) та Петра Кулябку (бунчуківий товариш) [1, арк. 20 зв., 35 зв., 44 зв., 48, 66, 67]. Так, Петро Кулябка вклав до Софійського собору омофор “з новоманерной матері”, златоглавний сакос, епитрахиль, поручі [1, арк. 20 зв., 35, 44 зв., 48 зв.]. Цікаво, що Василь Дунін-Борковський пожертвував срібні з позолотою блюдо й наливку до нього, прикрашені лебедями. Зображення лебедів входило до родового герба вкладника, який був на виборі [1, арк. 66, 67]. Також герб мали срібне блюдо з двома ручками та наливка від Данила Апостола. Герб Рафаїла (Заборовського) стояв на пожертвуваних ним срібному блюді та наливці [1, арк. 66, 67 зв.], а герб Арсенія (Могілянського) був вишитий на хустці [2, арк. 136]. Раніше ми згадували Євангеліє з гербом Сильвестра Косова. Власне, герб на вкладі чи напис (дерев’яний різьблений хрест в срібній позолоченій оправі з Софії Київської на руків’ї містив ім’я вкладника ігумена Віссаріона [1, арк. 69 зв.]), очевидно,

слід розглядати як своєрідний “підпис” вкладника, один із способів нагадати про обов’язок молитися за нього. Вкладений від Обидовського сакос, характеризується як “старий” [1, арк. 39]. Припускаємо, що він від Івана Обидовського, ніжинського полковника (1698–1701), племінника гетьмана Івана Мазепи, найвідомішого представника роду Обидовських. Серед вкладників кафедрального собору були полковники, зокрема, Сумський (ім’я не вказано) та Лубенський Андрій Маркевич (1714–1727) [1, арк. 38 зв., 40 зв.]. Маємо вклади від дружин козацької старшини: бунчукового товариша Семена Лизогуба – Ірини – доньки гетьмана Скоропадського та “полкової Носовой” (ідентифікувати останню поки не вдалося) [1, арк. 66 зв., 67 зв.]. У ризничному описі 1750 р. додаються вклади від нащадків роду Борковських, перш за все Катерини Борковської [2, арк. 38–39, 48 зв., 63 зв., 67 зв.]; бунчукового товариша Данила Кандиби [2, арк. 90]. До попереднього опису чомусь не були включені, а тепер з’явилися вклади від дружини генерального судді Євдокії Чернишової, надані 1 липня 1742 р. Рафаїлу (Заборовському) [2, арк. 44 зв.]. Думається, що вони знаходилися серед речей, переданих до Софійського собору з келії владики після його смерті. Також додаються представники сотенної старшини, лохвицький сотник Іван Огронович та пирятинський сотник Корнієвич [2, арк. 71 зв., 142.]. Власне запорожці в ризничних описах представлені вкладним поясом від покійного запорізького кошового Василя Сича (1752) та комплектом срібних, частково позолочених, потиру, дискоса, звіздичі, лжиці від січового козака Данила (28 грудня 1755 р.) [2, арк. 71 зв., 118 зв.].

Софія Київська користувалася певною популярністю і в середовищі російської знаті, що констатують вклади. Жертводавцями архієрейської ризниці згідно опису 1740 р. були князь Костянтин Степанович Кантакузін, граф Мойсей Зотов, а також дружина київського губернатора Володимира Шереметева Тетяна (1668–1747). Від графа Мойсея Зотова в Софійському соборі отримали зелений табиновий омофор та палицю до нього [1, арк. 23, 29]; від губернаторші Шереметевої – омофор, сакос з блакитного штофу та поручі з червоного оксамиту гаптовані золотою ниткою [1, арк. 20 зв., 36, 47 зв.]. Ризничний опис 1750 р. доповнили вклади від княгинь Анни і Параскеви Шаховських, Катерини Салтикової, Маври Голіциної, Анни і Софії Головіних, Олександри Грузинської та грузинської принцеси Анни Бакарівни [2, арк. 36, 47 зв., 52, 55 зв., 56 зв., 85 зв.–86, 90, 125 зв.–126, 130, 136 зв., 152 зв.]. До соціально менш значущих можна зарахувати вклади від бригадира Федора Коченевського та полковниць Лукії Чичеринової та Анни Хрущової [2, арк. 47, 55–55 зв., 65 зв., 85, 141].

Географічний зріз вкладників, представлений територією Гетьманщини, Війська Запорозького, теренами Російської імперії. Є “грецькі” вклади, що можуть виходити як від приїжджих за милостинею греків, так і тих, котрі осіли в Гетьманщині. Дари свідчать про контакти з Молдавською митрополією. Максимально “західним” виглядає вклад жительки Варшави – пояс, дарований 16 липня 1754 р.; вказано лише її прізвище – Балтицька [2, арк. 72].

Соціальний склад вкладників Софії Київської, зафіксований в різничних описах, далеко не повно відображає картину, проте доволі показовий. Включає світську та церковну еліту, має вкраплення середніх прошарків соціуму, найбільш різнопланово репрезентує чорне духовенство. Святість Софії Київської локалізується ширше ніж Київ чи Київська митрополія, зокрема поширюється на російський соціум на чолі з монархом, важать такі разові маркери, як “грецькі” вклади, пожертви з Варшави та від молдовського владика. Власне, гендерний зріз вкладників виглядає досить цікаво, спостерігається значне представництво, а то й переважання жінок-вкладниць. Звертає увагу той факт, що значна кількість богослужбового начиння початково адресувалася київським владикам, а вже потім ними була вкладена до кафедральної ризниці. Чи це зумовлене специфікою Софії Київської, в якій знаходилася резиденція митрополитів, чи певними релігійними практиками, що формують релігійну культуру, поки не беремося стверджувати. Також ми свідомо оминули питання мотивації вкладів, яке органічно мало б продовжити окреслене коло питань, але потребує розширення джерельної бази. До більшої концептуалізації поміченого наразі маємо надію повернутися в компаративному дослідженні різничних описів київських монастирів, а то й монастирів Гетьманщини.

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 312. № 409/364С.
2. ІР НБУВ. Ф. 312. № 410/365С.
3. Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. 304 с.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУ, м. Київ). Ф. 127. Оп. 1024. Спр. 3012.
5. Прокоп’юк О. Б. Кафедральний статус монастиря Св. Софії у 1721–1786 рр.: практична реалізація // Болховітіновський щорічник 2009 / відп. ред. К. Крайній; наук. ред. В. Ластовський. Київ: НКПЗ, 2010. С. 38–56.
6. Державний архів м. Києва. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 2.
7. Бережна Л. Дари Мазепи. Культура подарунків українських гетьманів у системі дипломатичної комунікації другої половини XVII століття // Київська Академія / редкол.: Н. Яковенко (голова) та ін. Київ: Laugus, 2014–2015. Вип. 12. С. 222–240.
8. Алексеев А. И. Варлаам (Скамницкий) // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”, 2003. Т. VI. С. 600–601.
9. Алексеев А. И. Варсонофий (Арефьевич) // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”, 2003. Т. VI. С. 675–676.
10. Кочетов Д. Б. Иоасаф (Миткевич) // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”, 2010. Т. XXV. С. 198–200.
11. Пэкурариу М., свящ. Гавриил (Каллимаки) // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”, 2005. Т. X. С. 220–221.
12. Дышиневиц В. Н., Сомов С. Э., Теплова В. А. Георгий (Конисский) // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”, 2005. Т. X. С. 662–665.

13. Прокоп'юк О. Б. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1786 рр.). Київ: Фенікс, 2008. 296 с.

14. ЦДДАУ, м. Київ. Ф. 127. Оп. 1024. Спр. 1452.

15. Малиженовский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь / сост. О. А. Крайняя. Киев: Феникс, 2010. 360 с., ил.

16. Сохань С. В. Київські Богословський та Йорданський дівочі монастирі XVI–XVIII ст.: сплетіння долі в історичному просторі // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2009. Вип. 13. С. 79–98.

17. Ткачук В. А. Афониты в Киеве во второй половине XVIII века // Афонское наследие: науч. альм. / Издание Международного института афонского наследие в Украине. Киев-Чернигов, 2015. Вып. 1–2. С. 121–130.

SUMMARY

Prokopyuk Oksana

The social composition of the donors of St. Sophia Cathedral in Kyiv according to the sacristy inventories

The social composition of the donors of St. Sophia Cathedral in Kyiv is examined. The preserved sacristy inventories are analyzed and two bound books containing information about the contributors of the second half of the 17th–18th centuries are identified. It is stated that the sacristy descriptions of 1740 and 1750 represent the main part of the sacristy of St. Sophia Cathedral, which served the needs of three Kyiv bishops: Raphael (Zaborovsky), Timothy (Shcherbatsky) and Arseniy (Mogilyansky).

It is established that the social composition of the contributors of St. Sophia Cathedral included the secular and ecclesiastical elite, as well as the middle strata of the society, and most fully represented the black clergy. It is shown that quantitatively, according to sacristy inventories, the predominant number of contributors came from the black clergy from bishops to ordinary monks. It is outlined that starting from the middle of the XVIII century, nuns appeared among St. Sophia Cathedral's donors. It is also noted that the sacristy inventories contain records of the contributions from only two hetmans: Ivan Skoropadsky and Danylo Apostol, as well as separate donations from their wives. It is added that among the contributors of St. Sophia Cathedral there were representatives of the Cossack Starshyna (high-ranked officers). It is specified that the sanctity of St. Sophia Cathedral went beyond the boundaries of Kyiv city or Kyiv Archdiocese, in particular it extended to Russian society reigned by a monarch. It is also marked that such one-off geographical markers, as “Greek” deposits, donations from Warsaw and from Moldovan bishop were also meaningful. The gender composition of contributors was also quite interesting; there was considerable representation, and even predominance of female contributors. Attention is drawn to the fact that a significant number of liturgical utensils were initially addressed to Kyiv bishops, and they subsequently donated them to the cathedral sacristy. It is planned to conceptualize this research in a comparative study of the sacristy inventories of Kiev monasteries, and possibly of the Hetmanate monasteries.

Keywords: church contributions, donation, 18th century, Archdiocese of Kyiv, religious culture